

СЕРІЯ «ГОРИЗОНТИ ФАНТАСТИКИ»

Станіслав Лем

КІБЕРІАДА

 Bohdan

Серію «Горизонти фантастики»
засновано 2011 року

Stanisław Lem
Cyberiada
© Barbara Lem and Tomasz Lem, 2016

Ілюстрації Данієля Мруза
© Łucja Mróz-Raynoch

Цикл фантастичних оповідань знаменитого поляка Станіслава Лема, дотепно названий «Кіберіадою», був написаний ще у далеких 60-х роках минулого століття, проте свого чару він не втратив і досі. Всесвіт «Кіберіади» — казковий, часів царя Гороха, якщо послуговуватися людською мовою. І хоча там є королівства, лицарі і принцеси (трапляються навіть дракони), але населяють його роботи, які навдивовижу схожі на людей. Вони також люблять і ненавидять, втішаються і горюють, а деякі з них навіть умирають.

З-поміж того населеного роботами всесвіту на особливий пошанівок заслуговують Трурль і Кляпавцій — геніальні конструктори і винахідники, які, намагаючись перевершити один одного, можуть створити все — від машини для сповнення бажань до Демона Другого Порядку. На жаль, найчастіше ті винаходи викликають лише усмішку. Чому? На це питання, як сказав один із Лемових мудреців, кожен повинен відповісти особисто.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавця.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817
Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

ЯК УЦЛІВ ВСЕСВІТ

Одного разу конструктор Трурль створив машину, що вмiла робити все на букву «Н». Закiнчивши цю машину, вiн для проби примусив її зробити Нитки, потiм намотати їх на Наперстки, якi вона теж зробила, потiм кинути все це в спецiально викопану Нору, оточену Нiкельованими душами, Ножицями i Настойками.

Машина виконала завдання бездоганно, але Трурль ще не був певен у її дiї i звелiв їй зробити по черзi Нiмби, Навушники, Нейтрони, Нарциси, Носи, Нiмф i Нiтрогенiум. Останнього вона зробити не змогла, i Трурль, дуже засмучений, наказав їй дати з цього приводу пояснення.

— Я не знаю, що це, — пояснила машина. — Не чула я про таке.

— Як це? Адже це азот. Такий хiмiчний елемент...

— Якщо це азот, то вiн на лiтеру «А», а я вмию робити тiльки на лiтеру «Н».

— Але латиною це називається нiтрогенiум.

— Любий мiй, — сказала машина, — якби я могла робити все на «Н» усiма можливими мовами, то я була б Машиною, Яка Може Робити Все В Межах Усiєї Абетки, бо ж будь-яка рiч тiєю чи iншою мовою напевне починається на «Н». Не так усе добре. Я не можу зробити бiльше, нiж ти придумав. Азоту не буде.

— Гаразд, — погодився Трурль i наказав їй зробити Небо.

Вона тут-таки зробила одне небо, невелике, але небесно-блакитне. Запросив вiн тодi до себе конструктора Кляпавцiя, вiдрекомендував його машинi й так довго

розхвалював її незвичайні здібності, що той розізлився тайкома й попросив, щоб і йому дозволили наказати машині що-небудь зробити.

— Будь ласка, — сказав Трурль, — тільки це має бути на літеру «Н».

— На «Н»? Добре. Нехай зробить Науку.

Машина загурчала, і незабаром на площі перед Трурлевим будинком з'явилась юрба вчених. Одні з них потирали лоби, писали щось у товстих книгах, інші хапали ці книги й шматували на клапті, оддалік видно було палаючі вогнища, на яких підсмажували мучеників науки, тут і там щось гримало, в повітрі виростали дивовижні грибоподібної форми дими, вся юрба говорила одночасно, так що годі було зрозуміти бодай слово, складала час від часу меморіали, заклики та інші документи, а трохи далі сиділо кілька самотніх старих, вони невпинно, дрібним бісером писали щось на клаптях подертого паперу.

— Ну, скажеш, погано? — з гордістю вигукнув Трурль. — Зізнайся, точнісінько тобі наука!

Проте Кляпавцій не був задоволений.

— Що? Оця юрба і є наукою? Наука — це щось зовсім інше!

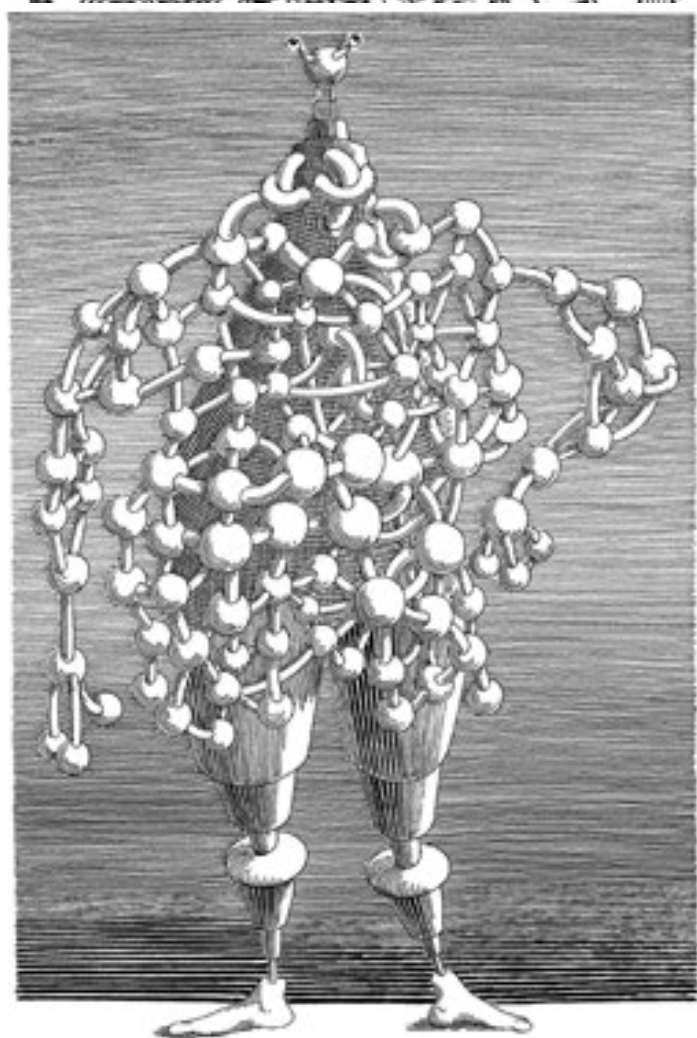
— То, будь ласка, скажи, що саме, й машина тут-таки це зробить! — обурився Трурль.

Але Кляпавцій не знав, що сказати, і тому заявив, що дасть машині ще два завдання і якщо вона їх виконає, то він визнає, що все гаразд. Трурль погодився на це, і Кляпавцій наказав машині зробити Навпаки.

— Навпаки?! — вигукнув Трурль. — Та де це чувано! Що це ще за Навпаки?!

— Як що? Зворотний бік усього суцього, — спокійно заперечив Кляпавцій. — Чув, як вивертають навиворіт? Ну, ну, не прикидайся! Гей, машино, берися до роботи!

А машина вже давно діяла. Спочатку вона зробила антипротони, потім антиелектрони, антинейтрино, анти-

нейтрони й довго так працювала без упину, поки не наробила силу-силенну антима́терії, з якої поступово почав формуватися схожий на химерну осяйну хмару антисвіт.

— Гм, — промовив вельми невдоволений Кляпавцій, — і це має означати Навпаки?.. Припустімо, що так. Погодьмось, що це приблизно те... Але ось мій третій наказ. Машино! Зроби Ніщо!

Тривалий час машина взагалі не рухалась. Кляпавцій почав уже задоволено потирати руки. Тоді Трурль сказав:

— А чого ти хочеш? Ти ж велів їй нічого не робити, от вона й не робить.

— Неправда. Я наказав їй зробити Ніщо, а це зовсім інша річ.

— От іще! Зробити ніщо чи не зробити нічого — це одне й те саме.

— Е, ні! Вона мусила зробити Ніщо, а не зробила нічого, — виходить, я виграв. Адже Ніщо, розумнику ти мій, це не якесь звичайне ніщо — продукт лінощів і неробства, але дійове й активне Ніщо, ідеальне, єдине, всюдисуще й найвище Небуття у власній відсутній особі!

— Не мороч машині голову! — крикнув Трурль. Але тут пролунав її бронзовий голос:

— Годі вам сваритись у таку мить. Я знаю, що таке Небуття, Ницість або Ніщо, оскільки всі ці речі перебувають у ключі літери «Н» як Неіснування. Краще востаннє гляньте на світ, бо скоро його не буде...

Слова завмерли на устах розлючених конструкторів. Машина й справді робила Ніщо, а саме — вилучала одну по одній із світу різні речі, які переставали існувати, ніби їх взагалі ніколи не було.

Так вона вилучала натяги, наплюйки, нурки, нуждівки, налушкики, недоноги й нетільки. Часом здавалося, що, замість того щоб зменшувати, скорочувати, викидати, прибирати, знищувати й вилучати, вона примножує і додає, оскільки одне за одним ліквідувала

Невдоволення, Неординарність, Невіру, Невситимість і Неміч. Та потім навколо них почало ставати просторіше.

— Ой! — вигукнув Трурль. — Як би з цього біди не вийшло...

— Не бійся, — сказав Кляпавцій, — ти ж бачиш, що вона зовсім не робить Тотального Небуття, а лише Неіснування речей на літеру «Н». І нічого особливого не буде, тому що твоя машина нікуди не годиться.

— Так тобі лише здається, — відповідала машина. — Я справді почала з усього, що на літеру «Н», бо це мені більш знайоме, та одна річ — створити якусь річ, а зовсім інша — ліквідувати її. Ліквідувати я можу все з тієї простої причини, що я вмю робити все-все, як є, на літеру «Н», а отже, Небуття для мене суцця дрібниця. Зараз і вас не буде, і взагалі нічого, тож прошу тебе, Кляпавцію, скажи швидше, що я справді універсальна й унікальна машина і виконую накази як слід, а то буде пізно.

— Але ж це... — почав був переляканий Кляпавцій і в цю мить помітив, що справді зникають предмети не тільки на літеру «Н». Так, уже перестали їх оточувати камбузелі, стискалки, витруски, гризмаки, римонди, тріпаки й пітьмухи.

— Стій! Стій! Я забираю свої слова назад! Годі! Зупинись! Не роби Небуття! — щосили зарепетував Кляпавцій, та, перш ніж машина зупинилася, зникли ще горошаки, плюккви, філідрони й замри.

І аж тоді машина зупинилася. Світ мав просто страхотливий вигляд. Особливо постраждало небо; на ньому виднілися тільки поодинокі цяточки зірок — й ані сліду чарівних гризмаків і гвайдольниць, які так прикрашали раніше небозвід.

— О небо! — вигукнув Кляпавцій. — А де ж камбузелі? Де мої улюблені мурівки? Де лагідні пітьмухи?!

— Їх немає і вже ніколи не буде, — спокійно відповіла машина. — Я виконала, точніше, тільки почала виконувати те, що ти велів.

— Я велів тобі зробити Ніщо, а ти... ти...

— Кляпавцію, ти або дурник, або прикидаєшся дурником, — заперечила машина. — Якби я зробила Ніщо зразу, одним махом, перестало б існувати все, отже, не тільки Трурль, і небо, і космос, і ти, та навіть я. То хто ж, власне, і кому міг би тоді сказати, що наказ виконано і що я — чудова машина?

— Ну, хай буде по-твоєму, не станемо більше про це говорити. Я вже нічого від тебе не хочу, чудова машино, тільки прошу тебе, зроби знову мурівок, бо без них і життя мені не любе...

— Не могу, тому що вони на «М», — сказала машина. — Я, звичайно, могу зробити назад Невдоволення, Невситимість, Невігластво, Ненависть, Неміч, Нетривкість, Невіру й Нестійкість, але прошу нічого не чекати від мене на інші літери.

— Але я хочу, щоб були мурівки! — крикнув Кляпавцій.

— Мурівок не буде, — відрубала машина. — Ти краще подивися на світ, сповнений тепер величезних чорних дір, сповнений Ніщо, яке заповнює бездонні прірви між зорями. Як усе тепер просякнуте цим Ніщо, як нависає воно тепер над кожною молекулою Буття. Це твоїх рук справа, мій заздріснику! Не думаю, щоб майбутні покоління благословили тебе за це...

— Може, вони не дізнаються... може, не помітять... — пробурмотів пополотнілий Кляпавцій, з жахом дивлячись у порожнечу чорного неба й не сміючи навіть глянути в очі своєму колезі.

Лишивши Трурля біля машини, яка вміла все на літеру «Н», він, скрадаючись, вернувся до себе додому. А світ і понині так само продірявлений Небуттям, як у ту мить, коли Кляпавцій зупинив машину. А оскільки не вдалося ще створити машину, яка робила б усе на якусь іншу літеру, то не виключено, що ніколи вже не буде таких чудових явищ, як пітьмухи й мурівки, — на віки вічні.

ТРУРЛЕВА МАШИНА

Одного разу конструктор Трурль збудував дев'ятиповерхову мислячу машину. Скінчивши основну роботу, він покритив машину білим лаком. Тоді пофарбував наріжники в лілове, а, придивившись ізбоку, передню частину свого витвору приоздобив ще й дрібнішими візерунками; там же, де мало бути чоло машини, поклав легкий жовтогарячий мазок. Неабияк задоволений, він аж присвиснув тихенько й — так ото лише для годиться — узяв та й запитав у машини звичайнісіньку річ: скільки буде двічі по два.

Машина заходилася працювати. Перше загорілися лампи, заясніли контури машини, загучав, наче водоспад, струм по дротах, заграли зчеплення, потім розжарилися котушки, завирувало всередині, загурило, задудніло, й по всій рівнині розлігся такий гам, що Трурль подумав: «Треба буде спорудити для машини спеціального мислеглушника». Тим часом машина без упину працювала — так, немовби розв'язувала найскладніші космічні проблеми. Під машиною двигтіла земля, розсувався пісок у неї з-під стіп, вистрелювали запобіжники, як корки з пляшок, а реле аж надривалося від натуги. Нарешті, коли Трурлеві досить уже набрид цей шарварок, машина різко вгамувалася і промовила громовим голосом:

— СІМ.

— Ну, ну, моя дорогенька! — здивувався Трурль. — Помиляєшся, двічі по два — це чотири, поправся, будь ласка. Отже, скільки буде двічі по два?

— СІМ, — як стій відповіла машина.

Зітхнувши, Трурль хоч-не-хоч мусив знову надягати фартух, якого вже був скинув. Він закасав високо рукави, відчинив нижні дверцята в машині й забрався до її нутра. Довго не виходив звідти, чути було, як він гатить

молотом, як щось відкручує, щось там зварює, щось прилютовує, як вбігає, гупаючи по бляшаних сходинках, то на сьомий поверх, то на дев'ятий і відразу щодуху мчить вниз. Спробував Трурль пустити струм — і десь усередині машини аж зашкварчало, а в електрофорів вирости фіолетові вуса. Мозолився він так дві години й вийшов на свіже повітря увесь закіптюжений, але й задоволений. Поскладав він своє робоче причандалля, кинув фартух на землю, витер обличчя й руки й, уже відходячи, просто собі так, заради святого спокою, спитав:

— То скільки буде двічі по два?

— СІМ, — відповіла машина.

Трурль вилаявся круто, та не було ніякої ради — знов узявся длубатись у машині: щось там поправляв, з'єднував, розлютовував, переставляв, а коли нарешті втретє довідався, що двічі по два сім, — у розпачі опустився на найнижчу приступку машини. Сидів він отак, аж це нагодився Кляпавцій. Гість спитав Трурля, чом він так зажурений, що виглядом нагадує мерця, і той розповів Кляпавцієві про свій клопіт. Кляпавцій сам зо два рази забирався в нутро машини, пробував направити й те, й те, але коли після цього запитував у машини, скільки буде два додати один, — вона відповідала: «Шість», а один додати один, на думку машини, дорівнювало нулеві. Кляпавцій почухав потилицю, відкашлявся і мовив:

— Нічого не вдієш, друже, треба дивитися правді у вічі. Ти збудував не ту машину, що хотів. Але будь-яке негативне явище має свій позитивний бік, і ця машина так само.

— Цікаво мені знати, який? — відповів Трурль і копнув ногою підмурівок машини, що на ньому сидів.

— Не роби того, — сказала машина.

— О, бачиш, вона вразлива. Отже... Що це я хотів сказати? Ага, машина ця, без сумніву, дурна, й то не такою собі звичайною пересічною дурістю, ні-ні! Вона, ця машина, скільки я на цьому розуміюся, — а я, як ти

знаєш, визнаний спеціаліст, — вона є найдурніша мисляча машина в цілому світі. Це вже не абищо! Зумисне її збудувати було б нелегко, ба навіть, гадаю, і зовсім неможливо. Ця машина не тільки дурна, але до того ще й уперта як осел, тобто має характер, властивий ідіотам, бо ж саме вони страшенно вперті.

— На дідька мені така машина? — спитав Трурль і вдруге копнув підмурівок машини.

— Серйозно тебе попереджаю — не роби того, — сказала машина.

— О, будь ласка, ти вже маєш серйозне попередження, — байдужим тоном прокоментував Кляпавцій. — Ти бачиш, вона не тільки вразлива, й тупа, й уперта, вона ще й гоноровита, а маючи стільки властивостей, можна чимало чого досягти, го-го, це я тобі кажу!

— Добре, але що я, власне, можу з нею робити? — спитав Трурль.

— Мені важко так зразу відповісти. Ну, скажімо, ти можеш показувати її на виставці, з платним входом, щоб кожен охочий міг оглянути найдурнішу мислячу машину на світі. Скільки в ній поверхів? Дев'ять? Ото, будь ласка, маєш, — адже ж такого велетенського ідіота ніхто досі не бачив. Ця виставка не тільки повернула б тобі кошти, витрачені на спорудження машини, а й...

— Дай мені спокій, нічого я не буду показувати! — відрубав Трурль, звівся на рівні ноги й, не втримавшись, копнув машину ще раз.

— Втретє серйозно тебе попереджаю, — сказала машина.

— А то що? — із серцем крикнув Трурль, ображений на її пиху. — Ти... Ти... — не знайшовши слова, він іще декілька разів копнув машину й зарепетував: — Ти тільки на це й придатна, зрозуміло?

— Ти образив мене вчетверте, вп'яте, вшосте й увосьме, — сказала машина. — Через це я більше не

рахуватиму. Надалі я відмовляюся відповідати на запитання, що стосуються математики.

— Вона відмовляється! Гляньте на неї! — роз'юшився Трурль, допечений до живого. — Після шести в неї іде вісім, — ти зауважив, Кляпавцію? Не сім, а вісім! І вона має ще нахабство відмовлятися отак виконувати математичні завдання! А на тобі! на тобі! на тобі! Ще хочеш?

У відповідь машина задвигтіла, затряслася і, не кажучи й слова, почала з усіх сил видобуватися з фундаменту. Був він глибоким, отож машина мусила повигинати численні опори, поки видобулася із землі, залишивши в ній покручені бетонні балки з оголеними прутами арматури. Вивільнившись, машина, наче ногата фортеця, посунула на двох конструкторів. Трурль був таким ошелешеним цим дивом, що не намагався навіть утікати від машини, яка мала виразний намір розчавити його. На щастя, Кляпавцій, трохи менше збитий з пантелику, схопив приятеля за руку й силою потягнув його вбік, і так вони відбігли на якусь там відстань. А коли озирнулися, то побачили — висока, як башта, машина, похитуючись, повагом ішла за ними. Ступаючи, вона щокроку занурювалася мало не по другий поверх, але вперто й невтомно видобувалася з піску й таки перла просто на них.

— Ну, такого ще світ не бачив! — мовив Трурль, якому аж дух забило від подиву. — Машина збунтувалася! Що тепер робити?

— Чекати й пильнувати, — відповів кмітливіший Кляпавцій. — Може, щось з'ясується.

Однак ніщо того не віщувало. Машина, вибравшись на твердіший ґрунт, рухалася уже швидше. У нутрощах її свистіло, сичало й подзенькувало.

— Зараз порозлютовуються в ній керівний центр і система програмування, — пробурмотів Трурль. — Тоді вона почне розвалюватися і стане.

— Ну ні, — відказав Кляпавцій, — це тільки в особливому випадку. Ця машина така дурна, що їй не

зашкодить, навіть коли розладнається координаційна апаратура. Дивися, вона вже... Тікаймо!

З усього було видно, що машина загорілася бажанням розтоптати їх. Вони знову кинулися бігти, що було сили, чуючи, як за плечима гримотить страхітлива машинова хода. Мчали, бо що ж могли інше вдіяти? Вони хотіли були звернути до знайомішої місцевості, але машина не давала їм цього зробити, спритними маневрами змушуючи втікачів забиратися у край щодалі більш пустельний. Невдовзі з навислого туману виткнулися гори — похмурі й скелясті. Трурль, важко хекаючи, закричав до Кляпавція:

— Слухай! Утікаймо до якоїсь вузької ущелини... куди вона не змогла б за нами забратися... Клята!.. Що?!

— Краще біжімо... навпростець... — видихнув Кляпавцій. — Тут недалеко є місцина... забудь, як називається... але ми там знайдемо... ух! сховок!..

Чкурнули вони навпростець і незабаром побачили перед собою перші містечкові садиби. О тій порі дня вулиці були майже порожні. Утікачі вже пробігли добрий шмат дороги, не здивавши жодної живої душі, коли раптом страшений гуркіт, наче від кам'яної лавини, яка зрушилася на край містечка, сповістив, що машина дісталася уже сюди.

Трурль озирнувся й аж ойкнув.

— О небо! Глянь, Кляпавцію, вона трощить будинки!

Машина й справді, зятято переслідуючи своїх кривдників, сталевою брилою проходила крізь мури будинків і залишала за собою лише цегляні руїни, над якими біло клубочилася курява од вапна. Почулися проїняті жахом крики засипуваних, заройлося на вулицях, а Трурль та Кляпавцій, ледве дихаючи, усе гнали далі, поки, нарешті, домчали до великої кам'яної ратуші й умить збігли сходами в глибоке підземелля.

— Ну, тут уже вона нас не дістане, хоч би навіть звалила нам на голову цілу ратушу! — відсапувався Кляпавцій. — Але ж лихий мене підбив сьогодні зайти до твоєї хати... Кортіло мені дізнатися, як твоя робота просувається, ото й маю...

— Тихо! — вигукнув Трурль. — Сюди хтось іде.

Двері до підвалу таки напrawdę відчинилися, і ввійшов сам міський голова зі своїми радними. Трурль не наважився признатися, через що сталась ця незвичайна й жахлива історія, отож виручив його Кляпавцій. Бургомістр мовчки слухав Кляпавція. Раптом стіни задвигтіли, земля сколихнулася і до підземелля, глибоко укритого під поверхнею, долинув гучний гуркіт від падіння руйнованих мурів.

— Вона вже тут! — заволав Трурль.

— Так, — відповів бургомістр. — І вимагає, щоб ми віддали вас їй, бо інакше вона знищить усе місто...

У цю мить звідкись далеко згори почувся пометалевому гундосій голос:

— Тутдесь є Трурль... Я чую Трурля...

— Але ж ви нас не віддасте? — спитав тремтячим голосом той, кого так настирливо домагалася машина.

— Один із вас, котрого звать Трурль, мусить звідси вийти. Другий може залишитися, оскільки машина не конче його вимагає.

— Майте ж милосердя!

— Ми тут безсилі, — відповів міський голова. — Та й зрештою, якби ти, Трурлю, мав тут залишитися, то мусив би відповідати за шкоду, заподіяну місту та його мешканцям. Адже це через тебе машина зруйнувала шістнадцять будинків і поховала під руїнами багато городян. Тільки тому, що ти стоїш перед лицем смерті, відпускаю тебе вільно. Отож іди й не повертайся...

Трурль глянув на обличчя радних і, побачивши там присуд собі, повільно рушив до дверей.

— Стривай! Я йду з тобою! — шарпнувся Кляпавцій.

— Ти? — зі слабкою надією в голосі обізвався Трурль. — Ні... — додав він по хвилі. — Залишайся, так буде краще... Навіщо тобі марно гинути?..

— Ідіотизм! — гарячкував Кляпавцій. — Що це таке, чого це ми маємо гинути? Через ту залізну кретинку? Теж мені причина! Цього замало, щоб стерти з лиця землі двох найвизначніших конструкторів! Ходімо, друже Трурлю! Сміливо!

Підбадьорений цими словами, Трурль побіг услід за Кляпавцієм нагору. На площі не було ані душі. Серед клубів куряви, з яких де-не-де проступали скелети розвалених будинків, стояла, пахкаючи парою, машина, вища за ратушну вежу. Її геть усю заюшила цегляна кров мурів і запорошив білий порох руйновищ.

— Слухай, — прошепотів Кляпавцій, — вона нас не бачить. Махнім он тією першою вуличкою ліворуч, потім праворуч, а далі навпрямки — недалеко звідси починаються гори. Там ми сховаємося і придумаємо вже щось таке, аби раз і назавжди відбити їй охоту... Біжімо! — заволав він раптом, бо машина в цю мить зауважила їх і кинулася наздоганяти, аж земля задвигтіла навкруги.

Що духу біжучи, утікачі вибралися за містечко. Добру милю гнали вони чвалом, чуючи позад себе громохку ходу невблаганного велета.

— Осьде знайома ущелина! — раптом вигукнув Кляпавцій. — Це річище висхлого потоку, що веде в глиб скелястих урвищ. Там багато печер. Поспішімо, машина сюди не дістанеться!

Утікачі мчали під гору, спотикалися і — щоб утримати рівновагу — розмахували руками, та машина трималася все на тій самій віддалі від них. По кам'яних брилах пересохлого річища вони добігли до ущелини між прямовисного бескеття і, помітивши високо вгорі чорний отвір печери, чимдуж подерлися туди. Не зважали на те, що з-під ніг у них випорскувало каміння,

яке ледь трималося скелястого громаддя. Великий отвір у скелі з'яв холодом і темрявою. Утікачі швиденько забралися всередину, пробігли ще трохи й аж тоді поставали.

— Ну, тут уже ми в безпеці, — заспокоївся Трурль. — Я вигляну, хочу побачити, де вона застрягла...

— Стережися! — попередив його Кляпавцій.

Трурль обережно підійшов до отвору печери, вихилився і раптом перелякано відсахнувся:

— Вона вилазить на гору! — вигукнув він.

— Не журися, сюди вона нізащо не добереться, — мовив не зовсім певним голосом Кляпавцій. — Ой, що це? Начебто потемніло!..

У цю мить велика тінь затулила небо, яке досі видніло крізь в'їстя печери, й у ньому з'явився бік машини — сталевий, гладенький, густо покритий заклепками. Машина поволі прихилилася до скелі, тим самим щільно закриваючи вихід з печери.

— Ми ув'язнені... — прошепотів Трурль, і голос його тремтів, бо ж навколо була цілковита темрява.

— Ну ми ж і дурні були! — обурено скрикнув Кляпавцій. — Пертися до печери, яку вона може забарикадувати! І як нас на це підбило?!

— А як ти гадаєш, — на що вона розраховує? — мовчавши з хвилину, спитав Трурль.

— На те, що ми захочемо звідси вибратися. Не треба багато думати, щоб це зрозуміти.

Знову запанувала мовчанка. Трурль у суцільному мороці, витягаючи поперед себе руки, навшпиньки підійшов до отвору печери й провів рукою по скелі, поки не торкнувся гладенької і теплої, немовби нагрітої зсередини, металевої поверхні.

— Чую тебе, Трурлю... — загурчав у замкненому просторі залізний голос. Трурль відшарпнувся, тоді примостився на брилі обік приятеля, й обидва якийсь

час сиділи нерухомо й мовчки. Нарешті Кляпавцій прошепотів Трурлеві:

— Так ми нічого не висидимо. Нема ради, доведеться почати з нею переговори.

— Це безнадійно, — відповів Трурль. — Але спробуй, може, хоч тебе цілим випустить...

— Ну, на таке я не пристану! — підбадьорив приятеля Кляпавцій і, підійшовши до отвору печери, невидного в темряві, гукнув:

— Агов, ти нас чуєш?

— Чую, — озвалась машина.

— Слухай, я хотів вибачитися перед тобою. Знаєш... Ну, виникло між нами непорозуміння, але ж це, власне, дрібниця. Трурль не мав на думці...

— Я знищу Трурля! — мовила машина. — Але перед тим він муситиме відповісти мені на запитання, скільки буде двічі по два.

— Він відповість, відповість тобі, й то так, що ти будеш задоволена й, безперечно, з ним погодишся. Еге ж бо, Трурлю? — заспокійливо сказав посередник.

— Та вже певно... — ледь чутно промовив Трурль.

— Справді? — сказала машина. — Ну, то скільки ж буде двічі по два?

— Чоти... тобто сім... — ще тихіше відповів Трурль.

— Га, га! Таки не чотири, а сім!

— А бачиш! Сім, ясна річ, сім, завжди було сім! — запобігливо притакнув Кляпавцій. Й обережненько запитав: — То тепер ти вже нас випустиш?

— Ні. Хай Трурль ще раз скаже, що просить вибачення, а також — скільки буде двічі по два...

— А ти нас випустиш, якщо я скажу? — спитав Трурль.

— Не знаю. Подумаю. Ти не став мені умов. Кажи, скільки буде двічі по два.

— Але ти й правда нас випустиш? — ще напоминався Трурль, хоч Кляпавцій і смикав його за полу, шепотючи на вухо:

— Це ідіотка, ідіотка, не сперечайся з нею, благаю тебе!

— Не випущу, якщо мені не захочеться, — відповіла машина. — Але ти й так скажеш мені, скільки буде двічі по два.

Раптом Трурль скипів.

— О! Я скажу тобі, скажу! — закричав він. — Двічі по два — чотири, двічі по два — чотири, хоч би ти й сторч-голов стала, хоч би усі ці гори на порох обернула, хоч би морем подавилася, небо ціле випила, а все 'дно — двічі по два — тільки чотири!

— Трурлю! Ти збожеволів! Що ти кажеш? Двічі по два — сім, ясна пані! Люба машино, сім! СІМ!!! — волав на весь голос Кляпавцій, силкуючись перекричати приятеля.

— Неправда! Чотири! Тільки чотири, від початку й до кінця світу ЧОТИРИ! — аж хрипів, так надривався Трурль.

Несподівано скелю у них під ногами пройняв якийсь гарячковий дроз.

Машина відхилилася від отвору, пропустивши до печери сіренький жмуток світла, й загорлала:

— Брешеш! Сім! Кажі зараз, бо як стукну!

— Ніколи не скажу! — затявся Трурль, так ніби йому було вже однаковісінько.

Цю ж мить зі склепіння печери на голови втікачів посипався камінний град, бо машина взялася всім своїм дев'ятиповерховим тулубом троцяти прямовисну скелясту кручу, раз по раз гатячи в неї. Величезні уламки скель відколювалися від моноліту й з гуркотом котилися в долину.

Печеру сповнили гримотіння ударів і кремінний дим, сталь аж іскри викрешувала зі скелі, — але крізь увесь цей пекельний гуркіт штурму час від часу чути було Трурлів голос, що кричав без угаву:

— Двічі по два — чотири! Чотири!!!

Кляпавцій намагався був силоміць заткнути йому рота, але, не змігши подолати дужий відпір, мовчки опустився на землю й катулив голову руками. Машина невтомно змагалася, докладаючи пекельних зусиль — здавалося, скелясте склепіння от-от впаде на печерників, розтрощить їх і поховає навіки. Й коли вони вже втратили всяку надію, коли печера замість повітря сповнилась їдучим порохом, щось раптом страшенно заскреготіло, повільно розкотився грім — такий гучний, ніби тисячі ковалів загувало молотами, й навіть гучніший, — потім повітря загуло, чорна стіна, що катуляла отвір, щезла, наче її вітром здмухнуло, й у долину посунула лавина величезних скелястих брил. Луна гуркоту, відбиваючись від гір, ще розлягалася долом, коли обидва приятелі підбігли до виходу з печери й, до пояса вихилившись із неї, побачили, що машина лежить потовчена й сплющена обвалом, який сама ж вона й спричинила.

Здоровенний камінь, що стирчав саме посеред дев'яти поверхів машини, розчахнув її мало не навіпіл. Кляпавцій і Трурль обережно спустилися з печери крутим схилом гори, яка ще курилася кам'яним пилом. Щоб добратися до пересохлого річища, їм треба було пройти повз тулуб розпростертої плазом машини — такої великої, як судно, викинуте на берег. Мовчки вони обидва водночас зупинилися перед розчавленим сталевим попереком машини. Машина ледь здригалася, і чути було, як в її нутрощах щось іще крутиться, щораз тихше й тихше погуркуючи.

— Ач, який у тебе ганебний кінець, а двічі по два як було, так і є... — почав Трурль, але тої ж миті машина зашаруділа й невиразно, ледве чутно, пробелькотіла востаннє:

— СІМ.

Потім щось тонко скреготнуло у неї всередині, згори посипалося каміння — і машина завмерла, перетворившись на купу мертвого залізаччя. Конструктори глянули один на одного й, ні словом не озиваючись, рушили назад річищем висхлого потоку.